

GRESPI, Giuseppina (2004): *Traducciones castellanas de obras latinas e italianas contenidas en manuscritos del siglo xv en las bibliotecas de Madrid y El Escorial*. Madrid: Biblioteca Nacional, 313 p.

Ningú no pot dubtar, a hores d'ara, de la gran utilitat dels repertoris, catàlegs i panorames dedicats a aspectes diversos de la llengua o de la literatura medieval, de qualsevol mena i a qualsevol nivell. Els beneficis augmenten considerablement quan el contingut d'aquelles pàgines té a veure amb materials menys assequibles fins i tot per als lectors especialitzats, sovint perquè estan distribuïts en biblioteques de difícil accés o que no disposen d'inventaris dels seus fons. En unes altres ocasions, però, tot i que la comunitat científica té un coneixement suficient dels ítems repertoriats gràcies a publicacions impreses o a Internet, els criteris elegits per ordenar-los no sempre satisfan les expectatives de tal o tal investigador, obligat aleshores a una recerca logística prèvia a la investigació. El punt de vista elegit per ordenar els materials resulta, doncs, tan important o més que el mateix corpus. Totes aquestes consideracions són necessàries per valorar amb justesa i justícia aquest volum de Giuseppina Grespi, que va merèixer el premi de bibliografia de la Biblioteca Nacional del 1999 i que malauradament ha trigat cinc anys a publicar-se. De fet, l'autora hi aplica uns criteris diferents, clars i precisos –i que no són els més habituals dels catàlegs que coneixem– per indexar manuscrits d'unes biblioteques en general ben conegudes; en les seues pròpies paraules: «El presente trabajo intenta poner orden en esta selva que contiene traducciones al castellano de obras, tratados y escritos originales en latín o italiano. No existe, de hecho, en la actualidad, una catalogación exhaustiva y moderna de estas traducciones castellanas que tuvieron lugar en el siglo xv. Los trabajos existentes han sido superados, no están completos o tratan de un autor en particular y, más específicamente, de una obra traducida o de un determinado traductor» (p. 11-12). No cal dir que hi trobarem, efectivament, un catàleg d'obres escrites en origen en alguna d'aquelles dues llengües, tra-

duïdes al castellà cinccentista i testimoniades en manuscrits madrilenys i escorialencs (allò que l'autora anomena *Corpus*, p. 33-295), i bastants coses més. L'objectiu del volum és, per tant, ben explícit i es basa en «un cuidadoso examen de los catálogos que se conservan en las bibliotecas antiguas», a més dels clàssics de Schiff, Farinelli, Menéndez Pelayo, Amador de los Ríos, i dels més recents treballs de Morrás, Faulhaber o Blüher. Les entrades segueixen l'ordre descendent: autor en llatí/italià –cadascuna de les seues obres amb traducció castellana–, manuscrits de Madrid i El Escorial que la contenen. Lògicament, quan en aquestes biblioteques no hi ha testimonis d'una determinada traducció, aquesta no hi té entrada. La descripció externa i interna dels manuscrits s'ajusta sempre a les normes i els usos corrents. Sens dubte, tot i ser important aquesta informació, allò que realment dóna entitat i novetat al treball de Grespi són justament aquelles notes i aquells elements que afecten o poden afectar la caracterització i la genuïnitat dels traductors i de les traduccions, així com el procés de difusió i de lectura. Mostraré alguna de les potencialitats de recerca que des del meu punt de vista ofereix tot aquest material: si encara no ho ha fet ningú, caldria reflexionar sobre el contingut de BNM ms. 8230, que conté les *Tragèdies* de Sèneca en agradable companyia d'obres com el «Diálogo entre un sabio y la dueña sobre filosofía moral cristiana», la «Devota contemplación sobre angelical salutación» i el «Tratado moral», amb sentències d'autors diversos. La presència de totes en un mateix manuscrit pot demostrar la consideració, l'ús i la lectura que feren alguns destinataris del Sèneca castellà... tot això si no es tracta de cap volum factici, qüestiono que no podem precisar del tot a partir de la descripció que se'n fa, encara que sembla que es tracta d'un volum d'una sola mà.

És clar que un catàleg com aquest sempre és perfectible: sempre ens pot haver passat per alt algun testimoni o alguna traducció d'un original poc conegut o no descobert, sempre poden aparèixer nous estudis sobre tal traductor o traducció que justifiquen addendes. Per això mateix, la humilitat ha de ser present en un treball d'aquestes característiques. Així és en Giuseppina Grespi, que es presenta amb la voluntat d'oferir els fruits de la seua recerca a investigadors presents i futurs. Fóra impropï i injust per la meua part, doncs, fer ara una altra cosa diferent que una crítica constructiva d'aspectes puntuals millorables o completar lapsus i omissions concrets, de vegades imputables ja als repertoris a partir dels quals es basa o als treballs d'on l'autora trau la informació. Per exemple, en parlar (p. 211-212) de BNM ms. 10806, un dels manuscrits que contenen la traducció castellana de les senequianes *Epístulae ad Lucilium*, no detecta que allà mateix hi ha l'epistolari apòcrif entre Sèneca i sant Pau i que aquest hauria de tenir entrada pròpia; però és que fins fa ben poc ningú –m'incloc en el grup– no s'havia adonat de l'existència d'una traducció d'aquesta obra. De la mateixa manera, i dins de la caracterització del contingut d'aquest manuscrit mateix, Grespi assigna a Sèneca el carteig entre sant Agustí i el «conde Bonifacio» allà transcrit, un carteig que evidentment –per simple i pura cronologia– no pot ser obra del filòsof cordovès. Encara en el bloc d'obres senequianes, s'ha d'adjudicar a un oblit involuntari el fet que enlloc de l'espai destinat a les *Tragèdies* (p. 268-272) s'indiqui que aquesta important traducció fou feta a partir d'una altra catalana anterior. I ha de ser involuntari perquè Giuseppina Grespi ha estudiat en profunditat la versió castellana i la tradició manuscrita, i fins i tot ha editat recentment la *Medea*. Una cosa semblant ocorre amb l'*Opus agriculturae* de Palladi, la traducció castellana de la qual, realitzada a partir de la catalana de Ferrer Saiol, és present al ms. 10211 de la Biblioteca Nacional de Madrid: sobta més encara no trobar-la citada en el repertori perquè l'autora reconeix el deute bibliogràfic amb el treball de Jaume Riera sobre les traduccions castellanques realitzades a partir de les catalanes, on s'inclou la saiolenca. És llàstima també que no hagi aprofitat del tot aquest article quan parla de les versions castellanques de Boeci, perquè n'hagués pogut relacionar les diferents versions iberoromàniques i oferir més materials al lector. Tanmateix, la quantitat de materials que hi fa servir Grespi expliquen i excusen en bona part aquest i altres aspectes.

Certament, el lector català hi hagués volgut trobar més referències a la mediació catalana en el procés de traducció medieval, sobretot del llatí al castellà. I això, si no al llarg de tot el corpus, almenys a la breu, sintètica i declarativa «Introducció» (p. 11-15), on potser es presenta una imatge

excessivament ideal dels traductors castellans i de les traduccions objecte d'anàlisi, limitada a uns cercles i a unes dates, sense tenir gaire presents les lletres catalanes, una cort avinyonesa regentada per un papa aragonès i una cort napolitana, important nucli de creació i de difusió cultural romànica: «La traducción en Castilla fue un fenómeno tardío con respecto a Francia o Italia, pero los traductores españoles se empeñaron intensamente para que el rey y, sobre todo, el grupo de poderosos que lo rodeaban pudieran leer la cultura clásica en su propia lengua. // Los hombres de letras castellanos establecieron contactos y relaciones individuales importantes con los humanistas florentinos» (p. 14-15). A aquesta introducció, que inclou també la metodologia, els objectius i els límits del corpus, hi segueix unes «Tablas de abreviaturas» (p. 17-20), on s'indiquen les obres de referència obligada i de consulta més sovintejades en el repertori i on trobarem citades totes aquelles que hom espera trobar en un volum d'aquestes característiques, totes excepte BETA, una font que no he sabut veure citada enlloc. Molt útil és el «Índice de autores y obras traducidos» (p. 21-29), que en definitiva resulta ser un resum, a manera d'índex, dels autors, obres originals traduïdes i manuscrits que les contenen, amb la indicació de la pàgina del llibre on hom en trobarà la descripció i la informació. Igualment útil és el «Índice de traductores» (p. 31-32), complement de l'anterior i que clou l'espai dedicat a la presentació i davantals del corpus. Malauradament Grespi encara es fa eco d'antigues atribucions d'autoria avui en dia superades, com ara la d'Antoni Canals per al *Valerio Máximo* (malgrat que al lloc concret dedicat a l'obra ja resumeix les conclusions més importants dels treballs de Gemma Avenozza) o de Ginebreda per al *Boecio*, que part de la crítica castellana encara assigna al traductor català que fa la intermediació. Més curiosa és la inclusió del nom de Juan Fernández de Heredia en el «Índice», quan tothom sap que en el seu *scriptorium* es traduí a l'aragonès. Es tracta, però, d'una inclusió volguda, perquè quan Grespi fa referència a les traduccions a aquesta llengua «se indica inmediatamente después de la signatura. Su descripción se incluye al final, justo después de los manuscritos en castellano» (p. 14). Tot i ser poc coherent amb els objectius plantejats de catalogar les traduccions castellanes, em consta que la inclusió de l'aragonès té més a veure amb la generositat de l'autora i a la voluntat de transmetre tota la informació que té, que amb un maldestre intent d'assimilació cultural gratuïta. Des d'aquestes pàgines caldria encoratjar-la a oferir en un altre opuscle aquesta informació i tota la que hi pugua afegir a la monumental monografia de Cacho Bleuca sobre el Gran Mestre i les seues inquietuds culturals.

La *Bibliografia* que clou el volum aquí ressenyat mostra un bon repertori del bo i millor dels estudis sobre la traducció, el llibre i els manuscrits, no sols en l'àmbit hispànic ni de l'època medieval. És evident que hom hi podrà detectar mancances o excessos, com en qualsevol bibliografia amb pretensions, però certament el lector interessat hi trobarà materials molt útils, a més dels essencials.

No exagere gens ni mica si dic que el llibre de Grespi té el gran mèrit d'oferir uns materials valuosíssims i el no menor d'obrir camins abandonats que tant de bo més investigadors emprenguen.